

І. А. Готун

(Київ)

АРХЕОЛОГІЧНЕ ВИВЧЕННЯ БУДІВЕЛЬ ДАВНЬОРУСЬКОГО СЕЛА СЕРЕДНЬОГО ПОДНІПРОВ'Я

Стаття присвячена огляду типів споруд, досліджених в ході широкомасштабних розкопок села Південної Русі, проведених відділом давньоруської та середньовічної археології та колегами, чий роботи координувались відділом.

Ключові слова: південноруське село, розкопки, об'єкти, житлові, ремісничі, промислові, господарські, побутові будівлі та споруди.

Роль і значення середньовічного села підкреслювались практично у всіх фахових роботах, і зумовлено це, передусім, неодноразово цитованим спостереженням Ф. Броделя, що навіть у XV—XVIII ст. світ являв собою велику селянську країну, де від 80 до 90 відсотків людей існували за рахунок плодів землі (Бродель 1986, с. 60). У той же час, як підкреслювалось дослідниками, до фундаментальної роботи В.Й. Довженка з проблем найважливішої сфери економіки — сільськогосподарського виробництва — через відсутність даних майже не ввійшли матеріали відкритих поселень; цей розділ археології відставав тривалий час, а неукріплені селища залишались найменш вивченою категорією давньоруських населених пунктів. Разом з тим, саме там проживала основна маса населення і вивчення цієї категорії пам'яток мало б дати матеріал для відповіді на питання про структуру територіальної общини на півдні Русі (Толочко 1980, с. 163; 1990, с. 4); більше того, у публікаціях підкреслювалось, що міста у Східній Європі зростали переважно за рахунок додаткового продукту, який створювали у сільськогосподарському секторі економіки країни (Толочко 1989, с. 233), село було вихідним пунктом феодалізму, кількість сіл значно перевищувала кількість міст і без дослідження селищ неможливо розглядати становлення фе-

одальних відносин, історію землеробства і тваринництва, матеріальну та духовну культуру більшості населення тощо (Моця 1995, с. 136). Відтак, вивчення означеної категорії пам'яток відзначалось у числі найактуальніших завдань (Толочко 1988, с. 187; Моця 1996, с. 44). З огляду на означене, співробітниками сектора, згодом — відділу давньоруської та середньовічної археології під керівництвом О.П. Моці разом з науковцями інших установ тривалий час розроблялись різні аспекти сільської проблематики Русі. Результати підсумовано у двох колективних монографіях відділу та низці інших видань (Південноруське 1997; Село 2003 та ін.). Суттєво, що фахівці високо оцінили дані роботи з огляду на те, що саме в Україні вивчення селищ розгорталось як особливий напрямок в руслі загальної програми, у результаті чого перед дослідниками постають детально вивчені території (Макаров 2008, с. 5; Чернецов 2008, с. 59). При цьому, сільська тематика залишається перспективною як для польових пошуків, так і для кабінетних напрацювань. Передусім це стосується пізнання специфіки селищ як соціально-економічного феномену та виявлення закономірностей при узагальненні матеріалів. Зазначені роботи на низці поселень дозволили дійти висновку про паритетні відносини між містом і селом, простежити високий рівень розвитку давньоруських селищних структур (Моця 1995, с. 141; 1996, с. 45; Село 2003, с. 209). Це добре видно при фіксації матеріалів, які раніше вважались характерними для міського, більше того — феодального побуту. Вказані спостереження стали можливими після дослідження селищ значними площами. Зокрема, на поселенні Ліскове між Черніговом і Любечем розкопками О.В. Шекуна вивче-

но понад 14.700 м² (Шекун, Веремейчик 1999, с. 9), загалом у межиріччі Дніпра та пониззя Десни роботами вказаного автора та О.М. Веремейчик на 7 поселеннях відкрито площу понад 1.000 м², а ще на 4 — від 101 м² до 1.000 м² (Веремейчик 1994, с. 3). Понад 10.000 м² досліджено загоном Дніпровської давньоруської експедиції під керівництвом В.О. Петрашенко на шести поселеннях біля с. Григорівка в Канівському Подніпров'ї (Петрашенко 2005б, с. 5). Значні за площею роботи проведені на селищі Гульськ на р. Случ, де Гульською експедицією під керівництвом Б.А. Звіздецького розкопано 2.400 м² (Звіздецький 1991, с. 22, 23), меншим за обсягом дослідженням піддані й інші селища (що згадано у відповідних частинах даного видання). Найбільша площа розкрита на поселенні Автуничі на Чернігівщині, де очолюваною О.П. Моцею Дніпровською давньоруською експедицією вивчено понад 27.000 м²; стаціонарні роботи велись і поруч (Васюта 2006, с. 20—25). І хоч результати цих розкопок ще чекають повної публікації, введені до наукового обігу дані дозволяють аналізувати матеріальну культуру досліджуваного комплексу в достатньому обсязі. Показово, що основна частина робіт на селищах велась в умовах кризових явищ останніх десятиліть минулого століття при практичній відсутності державної підтримки фундаментальних наукових програм.

Неординарність отриманих на селищах знахідок безсумнівна. У той же час, варто ще раз згадати вже цитовані спостереження, що наявність дорогих імпортованих речей зовсім не свідчить про торгівлю, оскільки вони могли потрапити до шару як дари, військові трофеї тощо (Раппопорт 1967, с. 4) і рибальські, наприклад, знаряддя могли знаходитись у будівлі і професіонала, і любителя (Монгайт 1955, с. 61—62). Відтак, для розгляду соціально-економічних та культурних особливостей тих чи інших селищних структур набагато інформативніші не певні знахідки чи навіть їх комплекси, а об'єкти масової забудови, які гарантовано не могли бути випадково загубленими, принесеними з іншої пам'ятки, а в той же час відображають такі важливі сторони життя, як взаємовідносини з навколишнім середовищем, рівень деревообробки і техніки будівництва, знання, уміння, традиції, навички, смаки, уподобання населення, його соціально-виробничу стратифікацію, специфіку господарства тощо. Накопичена в ході охарактеризованих широкомасштабних розкопок джерельна база дозволяє досить детально характеризувати як структурні елементи масової забудови, так і всю систему, виділяючи загальне і особливе у житловій, побутовій і господарській, ремісничій і промисловій архітектурі південноруського села.

Головним у даному випадку є повна і безповоротна відмова від колишніх поглядів на житлобудівництво. На зміну порівнянню забу-

дованого землянками слов'янського селища з курганним могилянником, де пейзаж оживлявся лише пічним димом та людьми, які тут снували (Ляпушкин 1958, с. 240), прийшла фіксація поруч із заглибленими наземних жител, будівель, які демонструють горизонтальний (дво- і трикамерні) та вертикальний (на жилих і нежилых підклітах, двоповерхові) розвиток, поєднання різної техніки та конструктивних вирішень. Простежено деталі інтер'єру та особливості опалювальних споруд: кам'янок; нішеподібних; вирізаних із материкового останця та із спеціально доставленого глиняного кубу; складених із глини з включенням каменів, вальків, плінфи, шматків печини (Веремейчик, Готун 1996а, с. 14—18; Село 2003, с. 156—159; Петрашенко 2005б, с. 29—39). Показово, що подібні до вказаних двоповерхові та двокамерні житла простежено і на селищах Курської волости (Енукова 2007, с. 59—66, 92). Наведено підходи до реконструкції ймовірного зовнішнього вигляду давніх жител (Звіздецький, Готун 1997, с. 29—44; Село 2003, с. 159—164; Відейко, Терпиловський, Петрашенко 2005, с. 139—152). Вивчені нетипові житла, віднесені до сезонних або залишених іноетнічним населенням (Веремейчик 1992, с. 56; Шекун, Веремейчик 1999, с. 38, 39, 48), простежено поєднання на одній пам'ятці будівельних традицій різних регіонів Русі (Моця 1984, с. 303).

Під час досліджень селищ виявлено споруди, що використовувались у господарстві, побуті, різних ремеслах та промислах. У літературі вони іноді називаються господарськими у значенні нежитлових і включають «виробничі будівлі та сховища» або виділяються у «господарські споруди виробничого призначення» (Михайлина 1997, с. 62, 64), що характерно для археології ранніх слов'ян, де до господарських віднесено хлів, комори, ремісничі майстерні, ями-погреби, вогнища і печі поза будівлями (Славяне 1990, с. 275). В іншому випадку господарські споруди — сараї, комори, ями для зерна і продуктів, ями-погреби і колодязь протиставляються житловим та господарсько-виробничим (Прищеп, Нікольченко 1996, с. 32—35) або трактується як підсобні приміщення — комори на противагу виробничим (Кучінко 1996, с. 104, 105). Неоднорідність підходів викликана і проблемою чи був той або інший вид діяльності ремеслом, і метою та завданнями, поставленими авторами. І ключове тут — розглядати господарство у значенні підсобного, домашнього, чи розуміти під ним весь спектр економічної діяльності. При аналізі споруд, як категорії матеріальної культури, здається доцільним виділяти ремісничі і промислові будівлі (як виробничі, так і допоміжні), господарські, побутово-господарські та побутові.

Розкопки селищ Південної Русі дозволили простежити значну кількість споруд, пов'язаних із добуванням заліза та його обробкою. Це ком-

плекси з підготовки руди, сиродутні горна, допоміжні об'єкти (Бідзіля, Паньков 2000, с. 106—109; Село 2003, с. 95—101, 167, 168; Петраускас 2006, с. 33—42). Відомі на селищах і споруди для металообробки; найбільш виразний серед них, на думку фахівців, походить з Автуничів. Суттєво, що сільські майстри мали справу не лише з чорним, а й з кольоровим металом. Споруда з поселення Ліскове репрезентує роботу зі скляними виробами. Практикувались у селах обробка кістки та рогу, каменю, виготовлення полив'яних плиток, випал вапна, інші виробництва. Неподинокі ремісничі будівлі універсального та невизначеного призначення (Південноруське 1997, с. 113; Село 2003, с. 169—171; Томашевський, Павленко 2003, с. 279, 280; Павленко 2005, с. 197, 198; Петраускас 2006, с. 47—50, 56, 84). Несподіваною, навіть при відомій неординарності цієї пам'ятки, була фіксація на селищі Ходосівка-Рославське майстерні з виготовлення прикрас та натільних хрестиків з бурштину (об'єкт описано у даному виданні в контексті Ходосівського археологічного комплексу). Особливої уваги заслуговують будівлі, пов'язані з гончарством. Ця галузь за спорудами простежена повністю: від добування сировини до випалу виробів. Початковий етап репрезентований кар'єрами-глинищами. Хоч у відношенні цих об'єктів визначення «будівля» чи «споруда» дещо невдале, але вони також визначали архітектурний вигляд селищ, є повноцінним археологічним об'єктом і мали елементи архітектури малих форм. Вивчено глиняники, де добута сировина зберігалась і готувалась до використання, житла-майстерні гончарів, допоміжні об'єкти. Розкопані горна — взірці високого розвитку середньовічної теплотехніки. Двоюрисні, з перегородкою між камерами, яка мала отвори для руху гарячих газів, без «козла» і більш досконалі з «козлом», причому останній мав різні конструктивні вирішення (Коваленко, Моця 1997, с. 135—142; Село 2003, с. 118—120; 164—167; Петрашенко 2005б, с. 125—129; Петраускас 2006, с. 59—61, 67—69). Аналіз народознавчих студій дозволив простежити особливості функціонування виробничих споруд цього призначення (Готун 2001б, с. 155—161). Значне місце в економіці середньовічного села посідали лісохімічні промисли: добування дьогтю, смолокуріння, випал деревного вугілля. І хоч споруди відповідного призначення, як правило, розташовувались за межами житлової частини, ближче до джерел сировини, при розкопках селищ вивчена значна їх кількість. Крім ямних об'єктів відомі будівля корчажного (пічного) добування, склад продукції. Зафіксовані розкопками і споруди вуглярів (Готун 2000, с. 24—33; Село 2003, с. 172—174; Петраускас 2006, с. 141—146).

При фіксації в ході розкопок слідів певного виробництва, далеко не завжди будівлі дають достатньо матеріалів щодо свого зовнішнього

вигляду, конструктивних вирішень, але ще менше підстав для висновків про обсяги, тривалість того чи іншого процесу, сукупність і послідовність дій давнього майстра, характер підготовки сировини, залежність від певних факторів тощо. Перед сучасними дослідниками, котрі мають справу з кінцевим продуктом, тобто, з тим, що виробляли, давно вже поставлено питання як виробляли; адже тільки за умов відповіді на нього можна робити висновки про рівень соціально-економічного ладу досліджуваного суспільства (Очерки 1997, с. 3). Застосування етнографічно-археологічних паралелей ускладнене відчутним розривом у часі та переходом у документально зафіксований період до використання певних винаходів і вдосконалень, а письмові джерела досліджуваної епохи якщо і зафіксували якісь технологічні моменти, то, переважно, на рівні назв об'єктів, операцій, інструментів та виробів. У такій ситуації подальше накопичення матеріалу носить екстенсивний характер і для фундаментальних висновків необхідне більш глибоке розуміння об'єкта вивчення. А його можна досягти етно-археологічними студіями та науковими експериментами. Перший шлях складний, з огляду на те, що мало народів сучасності живе на рівні середньовіччя чи використовує відповідні технології. А випадки фіксації подібних явищ досить віддалені і тому можуть бути залучені лише частково чи побіжно. Отже, експерименти залишаються фактично єдиним засобом для пізнання досліджуваних явищ при новому наближенні до об'єкта вивчення. Керуючись цим, відповідно з плановою темою відділу було проведено натурне моделювання низки споруд і процесів на базі експериментальної археології Північної експедиції в Ходосівці. Репліки гончарних і металургійних горен, агломераційної печі, смолокурні та ін. своїм успішним функціонуванням сприяли кращому розумінню їх прототипів, зафіксованих при розкопках (Північна 2007, с. 203—227).

Крім описаних ремісничих і промислових споруд вивчено об'єкти рільництва і скотарства. Це автуницькі загін для худоби та хлів, а також різні типи снопосушарок з селищ Подесення (Готун 1993, с. 65—69; Веремейчик, Готун 1996б, с. 67; Село 2003, с. 174, 175). Їх розгляд спонукає до наступного наближення до питання про господарські будівлі. Згадувалось відділення їх від житлових. Інша думка — віднесення до них дворових, альтернативних ремісничим і промисловим, призначених для забезпечення побутових потреб і наявних незалежно від занять власника. При тому, що останній погляд здається більш вдалим, доцільно говорити про такі, що мали господарське та побутово-господарське призначення, існували у системі двору, в структурі домашнього господарства поза сферою профільної професійної діяльності власника, а також про суто побутові,

не пов'язані з економічною специфікою. У той же час, з поділом на побутові і побутово-господарські та виділенням господарських з-поміж господарсько-побутових виникають складнощі, перш за все через поліфункціональність будівель в селянському господарстві, причому одна і та ж споруда могла використовуватися для господарських і побутових потреб одночасно. Це добре ілюструється тим, що будівля у вигляді навісу, іноді — зі стінами з трьох боків, відома з народознавства як «повітка» була чи не в кожному, навіть найбіднішому селянському обійсті. Коли вона використовувалась, скажімо, для дров — зрозуміло, це — побутова споруда. У випадку ж її використання для зберігання реманенту, інвентаря (типу «возівні») варто говорити про будівлю господарську. Але в обох випадках її конструктивні особливості тотожні. Те ж стосується і ям для збіжжя: із запасом посівного зерна — господарська. Як господарську можна розглядати її і при трактовіці як останньої ланки в низці об'єктів, пов'язаних з рільництвом, незалежно від того, посівне там було зерно, чи призначене для споживання. Проте, як об'єкт для зберігання припасів, дана яма повинна розглядатись як побутова. Наявна тут умовність зрозуміла, адже деякі ями для зберігання інших припасів конструктивно тотожні зерновим. Навіть колодязь, безсумнівно побутова будівля, як джерело питної води, набирає «господарських» функцій при використанні його в економічній діяльності (і не лише в домашньому господарстві, а й в ремеслах чи промислах). Така ж ситуація і з об'єктами, де проходила обробка продуктів: як спрямовані на життєзабезпечення вони побутові, але виробничі для тих, хто займався, наприклад, копінням. Також має враховуватись відповідність споруд різним етапам еволюції народного будівництва. На це звертав увагу В.О. Харламов на прикладі кліті, коли старі форми житла, витісняючись прогресивнішими, не зникали, а змінювали призначення, перетворюючись в комори, господарські приміщення (Археология 1986, т. 3, с. 347). Відповідно, сільські надвірні об'єкти краще розглядати не як господарські, господарсько-побутові та побутові, а за функціями: для припасів, інвентаря тощо. Подібних споруд на селищах Південної Русі вивчено значну кількість, адже вони наявні практично у кожному господарстві незалежно від заняття власників. Серед них — споруди для просушки зерна та його помолу, випікання хліба, ями для збіжжя, обробки риби, льохи, комори, будівлі для реманенту, інвентаря, начиння тощо (Село 2003, с. 176—180; Готун 2005, с. 342—347).

Окремої уваги заслуговують сільські колодязі. Попри зафіксованому при вивченні народного побуту використанні відкритих джерел навіть у містах і навіть до минулого століття, такі об'єкти досліджені на селищах

Шумлай та Автунічі (Веремейчик, Готун 1995, с. 82—94; Село 2003, с. 180, 181). Показово, що вони конструктивно досконаліші не лише чернігівського колодязя козацької доби, а й колодязів часів Русі з Чернігова та Києва (Готун, Дудко, Сорокін 2002, с. 69, 70; Черенько 2003, с. 107—111; Тараненко 2005, с. 319—327). Крім унікальності стосовно побуту давньоруського сільського населення, об'єкти утримували цікаві знахідки і, завдяки добрій збереженості деталей, слугують цінним джерелом з історії давньої деревообробки.

Аналіз споруд неукріплених поселень часів Київської Русі дозволив виділити об'єкти, які серед масової забудови слугують скоріше винятком, як вежі з Ліскового (Шекун, Веремейчик 1999, с. 24, 50). Натомість, в селах поширені сліди архітектури малих форм: огорож, лавок, конов'язей тощо.

Крім суттєвих особливостей матеріальної культури, споруди вказують на певні елементи духовної. Простежені випадки спорудження будинків на уже обжитому, «щасливому» місці, зв'язок їх взаєморозташування з прямою та бічною родинними лініями. У той час, як сакралізація джерел забезпечення водою археологічно невловима, а сліди будівельних жертв на селищах не зафіксовані, особливо, якщо вони були із нетривких матеріалів, щодо печей, як джерел вогню і місця випікання хліба, подібні дії відзначені. Передусім це стосується переносу їх частин до нового житла. Зверталась увага також на їх руйнування, яке носило, ймовірно, ритуальний характер (Готун 2001а, с. 24—30; Село 2003, с. 163, 164). Останнє простежено і під час недавніх досліджень селища Ходосівка-Рославське (Готун 2008, с. 28).

Масштабні розкопки селищ Подніпров'я дозволяють характеризувати таку особливість масової забудови, як її структуру. Це стосується і впливу природних та суспільних чинників на систему забудови, і особливостей планування поселень, і хронологічних відмінностей у типах споруд та специфіці їх розташування, і концентрації селищ у агломерації. Особливої уваги заслуговують садиби на поселеннях та їх характеристики (Моця 1999, с. 56, 57; Село 2003, с. 182—191; Відейко, Терпиловський, Петрашенко 2005, с. 152—157; Петрашенко 2005а, с. 25; 2005б, с. 40—44). За спостереженнями дослідників, зміна характеру забудови та певні структурні елементи садиб дозволяють також простежити великі та малі сім'ї і час та особливості їх формування. Суттєво, що отримані на селищах дані корелюються з матеріалами поховальних пам'яток (Моця 1993, с. 53; 1999, с. 57).

Особливості забудови свідчать про наявність функціонально різних поселень, і стосується це виробничої спеціалізації та соціальних функцій селищ та їх ділянок. А соціальний аспект в забудові виявлено практично на всіх селищах зі значною відкритою площею, чого вар-

то очікувати і на інших пунктах (Готун 1995а, с. 121—125; 1995б, с. 374—376; Готун, Моця 2003, с. 10—13; Село 2003, с. 187—191).

Підсумовуючи результати опрацювання матеріалів розкопок Ліскового, автори аргументовано підкреслювали, що наведені матеріали щодо даної неординарної пам'ятки значною мірою спростовують спрощене уявлення про давньоруське село, а отримані дані демонструють практично невичерпні можливості археологічних джерел при вивченні села доби середньовіччя (Шекун, Веремейчик 1999, с. 66). Повністю погоджуючись з подібним висновком, варто додати, що це стосується практично всіх поселень, досліджених широкими площами. Отримані у результаті розкопок факти щодо особливостей масової забудови селищ не лише суттєво уточнюють уявлення про сільські поселення Київської Русі, як соціально-економічний організм, а докорінно змінюють колишні погляди на цю категорію пам'яток.

Археология Украинской ССР. — Т. 3 / В.Д. Баран, Р.С. Орлов, П.П. Толочко и др. — К., 1986.

Бідзіля В.І., Паньков С.В. Залізодобувне виробництво на території України та Угорщини на рубежі I — II тис. н. е. // *Археологія.* — 2000. — № 3. — С. 106—109.

Бродель Ф. Структуры повседневности: возможное и невозможное. — М., 1986.

Васюта О.О. Дослідження археологічного комплексу біля с. Мошонка на Чернігівщині // Чернігівські старожитності: М-ли наук. конф. «Архітектурні та археологічні старожитності Чернігово-Сіверської землі». — Чернігів, 2006. — С. 20—25.

Веремейчик О.М. Житлові будови X—XIII ст. у межиріччі пониззя Десни та Дніпра // *Проблеми вивчення середньовічного села на Поліссі.* — Чернігів, 1992. — С. 55—57.

Веремейчик О.М. Сільські поселення в межиріччі нижньої течії Десни і Дніпра IX — першої половини XIII ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. — К., 1994.

Веремейчик О.М., Готун І.А. Колодязі на давньоруських сільських поселеннях // *Археологія.* — 1995. — № 4. — С. 82—94.

Веремейчик О., Готун І. Архітектурний вигляд давньоруського села Чернігово-Сіверської землі. — 1. Житлові будівлі // *СЛ.* — 1996а. — № 5. — С. 12—22.

Веремейчик О., Готун І. Архітектурний вигляд давньоруського села Чернігово-Сіверської землі. — 2. Ремісничі і промислові, господарські і побутові будівлі // *СЛ.* — 1996б. — № 6. — С. 64—75.

Відейко М.Ю., Терпиловський Р.В., Петрашенко В.О. Давні поселення України. — К., 2005.

Готун І.А. Реконструкції ремісничих та господарських будівель давньоруського поселення Автуничі // *Археологія.* — 1993. — № 4. — С. 59—71.

Готун І.А. Виробничі особливості масової забудови давньоруських селищ на Поліссі // М-ли та тези наукової конференції до 130-річчя Житомирського краєзнавчого музею (11—13 жовтня 1995 р.). — Житомир, 1995а. — С. 121—125.

Готун І.А. Давньоруські селища Середнього Подніпров'я: соціальні особливості масової забудови // VII Всеукр. наук. конф. «Іст. краєзнавство в Ук-

раїні: традиції і сучасність». М-ли плен. і секц. засідань. — К., 1995б. — Ч. II. — С. 374—376.

Готун І.А. Лісохімічний промисел на давньоруських селищах Середнього Подніпров'я // *Наукові записки з української історії.* Зб. наук. статей. — Переяслав-Хмельницький, 2000. — С. 24—33.

Готун І. Археологічні матеріали про роль будівель в духовному житті давнього населення // *Етнокультурні процеси у Середньому Подніпров'ї за матеріалами археологічних досліджень: М-ли наук. конф., присвяч. 10-річчю відкриття комплексу археол. пам'яток між селами Малополовецьке та Яхни Фастів. р-ну Київ. обл. (груд. 2001 р., м. Фастів).* — К., 2001а. — С. 24—30.

Готун І. Давньоруський гончарний горн з Малополовецького // *Археологічні пам'ятки Фастівщини: проблеми дослідження і охорони / Наук.-інф. бюлетень «Прес-музей».* — № 10—11 за 1998 р. — Фастів, 2001б. — С. 155—161.

Готун І.А., Дудко О.С., Сорokin С.О. Культ води в слов'янських віруваннях і деякі міркування щодо колодязів на середньовічних пам'ятках // *Пам'ятки християнської культури Чернігівщини (М-ли наук. конф.).* — Чернігів, 2002. — С. 62—70.

Готун І.А., Моця О.П. Дослідження сільських пам'яток епохи Київської Русі в Україні // *УІЖ.* — 2003. — № 3. — С. 8—13.

Готун І.А. Споруди для обробки продуктів та зберігання припасів на давньоруських селищах Середнього Подніпров'я // *Проблеми археології Середнього Подніпров'я: До 15-річчя заснування Фастівського державного краєзнавчого музею.* — Київ; Фастів, 2005. — С. 342—347.

Готун І.А. Неординарність давньоруського села на прикладі селища Ходосівка-Рославське // *Археологія.* — 2008. — № 3. — С. 25—34.

Енукова О.Н. Домостойтельство населения между-речья Сейма и Псла в IX—XIII вв. — Курск, 2007.

Звіздецький Б.А. Археологічні дослідження Гульської давньоруської експедиції // *АДУ у 1990 р.* — Препринт. — К., 1991.

Звіздецький Б.А., Готун І.А. Будівлі селища Гульськ та їх значення для вивчення соціально-економічного феномену поліського села кінця I тис. // *Археологія.* — 1997. — № 2. — С. 32—52.

Коваленко В., Моця А. Жилища гончаров XI—XII вв. на селище Автуничі на Черниговщині // *Гістарычна-археалагічны зборнік.* — № 12. — Мінск, 1997. — С. 135—142.

Кучінко М.М. Давньоруське городище Вал в Надстир'ї. — Луцьк, 1996.

Ляпушкин И.И. Городище Новотроицкое: О культуре восточных славян в период сложения Киевского государства // *МИА.* — № 74. — М., 1958.

Макаров Н.А. Археологическое изучение севернорусской деревни: пути, подходы, результаты // *Сельская Русь в IX—XVI веках.* — М., 2008. — С. 5—15.

Михайлина Л.П. Населення Верхнього Попруття VIII—X ст. — Чернівці, 1997.

Монгайт А.Л. Старая Рязань / *Материалы и исследования по археологии древнерусских городов.* — Т. IV // *МИА.* — № 49. — М., 1955.

Моця А.П. Исследования летописного Богуславля // *АО 1982 г.* — М., 1984. — С. 303, 304.

Моця О.П. Населення південно-руських земель IX—XIII ст. (за матеріалами некрополів). — К., 1993.

Моця А.П. Южнорусское село: результаты и перспективы исследований // *Славянская археология 1990. Раннесредневековый город и его округа / МАР.* — 1995. — Вып. 2. — С. 136—141.

Моця О.П. Київська Русь: результати та перспективи досліджень // УІЖ. — 1996. — № 4. — С. 41—49.

Моця О.П. Соціальні відносини на селі в давньоруські часи // Археологія. — 1999. — № 2. — С. 50—59.

Очерки по истории древней железообработки в Восточной Европе / Н.Н. Терехова, Л.С. Розанова, В.И. Завьялов, М.М. Толмачева. — М., 1997.

Павленко С. Исследование производственных комплексов овручской средневековой индустрии пироксилитового сланца в 2002 г. // Наукові записки з української історії: Зб. наук. статей. — Переяслав-Хмельницький, 2005. — Вип. 16. — С. 195—209.

Петраускас А.В. Ремесла та промисли сільського населення Середнього Подніпров'я в IX—XIII ст. — К., 2006.

Петрашенко В. Давньоруський комплекс пам'яток поблизу с. Бучак (до проблеми соціально-економічної типології давньоруських поселень) // Наукові записки з української історії: Зб. наук. статей. — Переяслав-Хмельницький, 2005а. — Вип. 16. — С. 23—31.

Петрашенко В.А. Древнерусское село (по материалам поселений у с. Григоровка). — К., 2005б.

Південноруське село IX—XIII ст. (Нові пам'ятки матеріальної культури): Навч.-метод. посібник / Під ред. О.П. Моці, В.П. Коваленка, В.О. Петрашенка. — К., 1997.

Північна експедиція ІА НАН України. Матеріали і дослідження. — Вип. І: Поселення між Ходосівкою і Лісниками: Дослідження 2003 р. / І.А. Готун, Д.Л. Гаскевич, О.М. Казимір та ін. — К., 2007.

Прищепя Б.А., Нікольченко Ю.М. Літописний Дорогобуж в період Київської Русі. — Рівне, 1996.

Раппопорт П.А. О типологии древнерусских поселений // КСИА. — 1967. — Вып. 110. — С. 3—8.

Село Київської Русі (за матеріалами південноруських земель) / С.О. Біляева, О.М. Веремейчик, Г.О. Вознесенська та ін. — К., 2003.

Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период / В.Д. Баран, Е.В. Максимов, Б.В. Магомедов и др. — К., 1990.

Тараненко С.П. Древнерусский колодец на Подоле // Проблемы археологии Среднего Поднiпров'я: До 15-річчя заснування Фастівського державного краєзнавчого музею. — Київ; Фастів, 2005. — С. 319—327.

Толочко П.П. Киев и Киевская земля в эпоху феодальной раздробленности XII—XIII веков. — К., 1980.

Толочко П.П. Южная Русь: некоторые проблемы и перспективы историко-археологического изучения // Историко-археологическое изучение Древней Руси. Итоги и основные проблемы / Славяно-русские древности. — Вып. 1. — Л., 1988. — С. 179—194.

Толочко П.П. Древнерусский феодальный город. — К., 1989.

Толочко П.П. Задачи историко-археологического изучения Южной Руси // Проблемы археологии Южной Руси: М-лы ист.-арх. семинара «Чернигов и его округа в IX—XIII вв.», Чернигов, 26—28 сент. 1988 г. — К., 1990. — С. 3—6.

Томашевський А.П., Павленко С.В. Археологічні дослідження в Овруцькому районі Житомирської області у 2002 р. // АБУ 2001—2002 рр. — К., 2003. — С. 279—281.

Черненко І. Давньоруські колодязі Чернігова // Середньовічні старожитності Південної Русі — України. Тези доповідей Другої міжнародної студ. наук. арх. конф. (Чернігів, 11—13 квітня 2003 р.). — Чернігів, 2003. — С. 107—111.

Чернецов А.В. О некоторых общих проблемах историко-археологического изучения средневековой Руси // Дньслова: Зб. праць на пошану дійсного члена Національної академії наук України Петра Петровича Толочка з нагоди його 70-річчя. — К., 2008. — С. 58—66.

Шекун О.В., Веремейчик О.М. Давньоруське поселення Ліскове. — Чернігів, 1999.

И. А. Готун

АРХЕОЛОГИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ ПОСТРОЕК ДРЕВНЕРУССКОГО СЕЛА СРЕДНЕГО ПОДНЕПРОВЬЯ

Отсутствие информации о древнерусских сельских поселениях обусловили в последние десятилетия прошлого века интерес к этой категории памятников. Координируемые отделом древнерусской и средневековой археологии раскопки селищ широкими площадями позволили выявить материалы, свидетельствующие о высоком уровне развития села Киевской Руси. Особенно информативны в этом отношении жилые, ремесленные и промысловые, хозяйственные и бытовые сооружения, отражающие разные стороны жизни жителей селищ, а также система застройки, как показатель социально-экономической специфики жизни. Серия экспериментов по моделированию объектов позволила уточнить представления об этой категории материальной культуры.

I. A. Gotun

ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS OF BUILDINGS IN OLD RUSS RURAL SETTLEMENTS ON THE TERRITORY OF MIDDLE DNEPR REGION

Absence of information about Old Russian rural settlements have caused interest to this category of monuments during the last decades of the previous century. Excavations on the wide areas of the settlements coordinated by department of Old Rus and medieval archeology have allowed to reveal the materials testifying the high level of development of Kiev Rus village. The most informative in this case are inhabited, craft and trade, economic and household constructions reflecting different aspects of life of inhabitants of the settlements. The building system is also important as an indicator of social and economic specificity of life. Series of experiments on modelling of objects has allowed to specify representations about this category of material culture.